

УДК 347.22

Денис Кісанов,аспірант кафедри цивільного та трудового права
Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова

РЕЦЕПЦІЯ ІНСТИТУТУ РЕЧОВИХ ПРАВ ЗА ФРАНЦУЗЬКИМ ЦИВІЛЬНИМ КОДЕКСОМ У ЦК УКРАЇНИ

У статті розглянуто інститут речового права, зокрема охарактеризовано сутність поняття речового права, принципи та об'єкти речового права згідно з Французьким цивільним кодексом (Кодекс Наполеона 1804 р.). Визначено вплив Кодексу Наполеона на законодавство інших країн.

Ключові слова: цивільне законодавство, інститут речового права, Кодекс Наполеона, об'єкт права, принципи права, правомочності.

Сучасне законодавство будь-якої країни не можна вивчити і зрозуміти, не вивчивши процесів його зародження, еволюції та трансформації. Проблема впливу французького права на законодавство інших країн належить до числа найбільш гострих. З одного боку, такий вплив може мати прогресивний характер і сприяти розробці та впровадженню більш досконалих норм. З іншого боку, зловживання іноземним правом може призвести до того, що законодавство виявиться непристосованим до реальної ситуації в країні і втратить свою ефективність.

Історія розробки, історичне значення та головні положення Кодексу Наполеона досліджувалися в працях К. І. Батіри [1], Г. Саньяка [2], Л. Ж. Моранд'єра [3], Е. А. Флейшиць, В. А. Юшкевича [4], Virague d'Apremont [5], L. A. Casso [6] та ін.

Мета статті — розглянути поняття, принципи та об'єкти речового права згідно з Цивільним кодексом Франції (Кодексом Наполеона 1804 р.).

Вплив римського права відбився на структурі Французького цивільного кодексу (ФЦК). Він побудований за так званою інституційною системою. Кодекс складається із вступного титуту, в якому йдеться про опублікування, дію і застосування законів, і трьох книг. Перша книга присвячена особам, друга містить правила про майно і різні видозміни власності, у третій йдеться про різні способи придбання власності [7].

Логічною основою французького ре-

чового права є його принципи, які грають набагато більшу роль, ніж класифікація суб'єктивного права як речового. Разом із тим, у сучасних реаліях абсолютне дотримання принципів не уявляється можливим. Отже, укладення ФЦК, так само, як і відображені в ньому принципи речового права, відповідали вимогам майнового обороту того часу.

Згідно з французьким законодавством речові права належать до майнових прав.

Речовим визнається право, що дає його носію пряму і безпосередню владу над річчю (*ius in re*), здійснювану без посередництва іншої особи. Воно складається всього з двох елементів: 1) особа — активний суб'єкт правовідносин і 2) річ (земельна ділянка, рухома річ) — об'єкт права.

Речові права поділяються на: 1) основні речові права та 2) побічні (придаткові) речові права. Назва останніх походить від того, що вони завжди придаткові до зобов'язального права, і ми будемо говорити про них після того, як дамо визначення останнього.

За юридичною традицією розрізняються такі категорії речей як об'єктів прав:

1) речі, які можуть бути об'єктами прав, або, інакше, речі, що беруть участь у цивільному обороті, і 2) речі, вилучені з цивільного обороту (розуміючи оборот в широкому сенсі, *commercium*). Вилучені з цивільного обороту речі за своєю природою недосяжні для людини. Речі можуть бути вилучені з цивільного обороту

на основі норм права, як, наприклад, речі, що належать до публічного майна держави, порти, дороги, будівлі, призначені для громадського користування або для публічних служб.

Речові права здійснюють самостійну корисну функцію і виражають потребу людини в користуванні та споживанні речей для забезпечення свого життя. Найважливішим з цих прав є право власності, найбільш повне право на річ, яке може здійснювати людина. Воно складається з права користування (*usus*) річчю, права вилучення з неї плодів і доходів (*fructus*), права споживання, знищення речі і розпорядження нею (*abusus*). З точки зору доктрини лібералізму право власності, здійснюване однією особою (індивідуальна власність) або спільно декількома особами (спільна власність), є вісью економічної і правової організації суспільства.

До числа основних речових прав згідно з Цивільним кодексом Франції відносять також розчленування права власності, або речові права на річ, яка належить на праві власності іншій особі. Таке речове право надає своєму носієві частину правомочностей, що складають у сукупності повне право власності. Так, наприклад: а) *узурфрукт* — право користуватися і отримувати доходи з речі, що належить іншій особі на праві власності, яке іменується в таких випадках голим правом власності, б) *сервітут* — обтяження нерухомості в інтересах іншої нерухомості. Поняття сервітуту доволі глибоко було рецепійовано Цивільним кодексом України в главі 32, проте *узурфрукт* у новому ЦК України не передбачено.

Об'єктами речових прав слугують речі як тілесні предмети живої та неживої природи. Вони традиційно поділяються на рухомі і нерухомі («нерухомість»), подільні та неподільні, головні речі та приналежності. Наприклад, у силу ст. 516 ФЦК «все майно є рухомим і нерухомим». Майно є нерухомим за своєю природою (наприклад, земельні ділянки, будівлі, врожай на корені і плоди, не зняті з дерев) або в силу свого призначення (наприклад, землеробські знаряддя і тварини, службовці для обробки землі і поміщені власником на його ділянці для обслуговування та експлуатації останнього), або внаслідок предмета, належність якого воно стано-

вить (наприклад, *узурфрукт* на нерухомі речі), — статті 517—518, 520, 524 (в ред. Закону № 84-512 від 29.06.1984 р.), 525, 526 ФЦК.

Цивільний кодекс України передбачає такі види речових прав: право власності і речові права на чуже майно. Згідно зі ст. 395 ЦК України речовими правами на чуже майно визнаються: право володіння; право обмеженого користування (*сервітут*); право забудови земельної ділянки (*суперфіцій*); право користування земельною ділянкою для сільськогосподарських потреб (*емфітевзис*).

ФЦК передбачає цікаву конструкцію набуття права власності. Стаття 546 ФЦК підкреслює повноту права власності, встановлюючи, що власність на річ надає право на все, що ця річ виробляє. Проголошене у всіх деклараціях французької революції право приватної власності у жодному іншому кодексі світу не сформульовано так широко і абсолютно, як у ФЦК.

Відповідно до ст. 546 ФЦК власність на річ (рухому або нерухому) дає право на все, що ця річ виробляє, і на те, що природно або штучно з'єднується з нею в якості приналежності. Дане право називається правом приєднання. Поряд із нормами про приєднання, змішування і переробку речей, подібними з аналогічними нормами законодавства інших країн, право приєднання визначає також долю плодів і доходів, вироблених річчю, тобто регламентує такий первісний спосіб набуття права власності, який в законодавстві і доктрині інших країн зазвичай розглядається як самостійний.

За змістом як статей 547, 548 ФЦК, так і законів інших країн під плодами та доходами розуміють природні плоди землі, рослин і тварин, а також доходи, принесені речами в результаті їх господарського використання — наприклад, здавання в оренду.

У той самий час право власності за ФЦК — це суто римське право, яке дозволяє власнику широко користуватися, розпоряджатися річчю, аж до її знищення. Однак свобода власності не може бути безмежна. Тому в інтересах третіх осіб ФЦК встановлює деякі обмеження сваволі власника. Але ці обмеження завжди конкретні, відсутні загальні пра-

вила, які наказували б всякому власникові рахуватися з найважливішими інтересами суспільства або третіх осіб.

Права власника земельної ділянки сформульовані в ст. 552 ФЦК: власність на землю включає в себе власність на те, що знаходиться над землею і під землею. Зміст цієї статті — визначальне право власника земельної ділянки на ґрунт, надра і повітря.

Для набуття права власності за давністю володіння останнє повинно бути сумлінним, відкритим і безперервним протягом встановленого законом терміну. Наприклад, у Франції для придбання нерухомості за давністю встановлені три терміни: 30 років — по закінченні цього терміну власник (навіть недобросовісний) не зобов'язаний вказувати підстави придбання майна; 20 років — якщо власник отримав майно на законній підставі і проживає поза округом апеляційного суду, в якому знаходиться нерухомість; 10 років — якщо той самий власник проживає в окрузі зазначеного суду.

Для охорони інтересів власників рухомого майна встановлено знамените правило: «щодо рухомих речей володіння визнається юридичною підставою» права на річ (ст. 2279 ФЦК). Йдеться про сумлінне володіння, але «сумлінність завжди мається на увазі, і той, хто вказує на недобросовісність (іншої особи), повинен цю несумлінність довести» (ст. 2268 ФЦК). Крім права власності, ФЦК знає й інші речові права: право на чужі речі (узуфрукт, проживання в чужому будинку, сервітуті, право застави), володіння, тримання. Детально в ФЦК регламентовані права власника земельної ділянки, порядок поділу нерухомого майна між спадкоємцями, заставу землі й т. ін.

З числа речових прав, що існували ще в давньоримському суспільстві, в сучасних капіталістичних країнах найбільше застосування отримали узуфрукт і різного роду сервітуті. Узуфрукт згідно зі ст. 578 ФЦК, є користування речами, власність на які належить іншій особі, так само, як ними користується сам власник, але з обов'язком зберігати сутність речі. Узуфрукт встановлюється законом або волею людини (ст. 579 ФЦК), тобто за договором або заповітом. Законодавство детально регламентує зміст, об'єкти, термін дії та порядок припинен-

ня узуфрукту (статті 580—582, 595, 599 ФЦК та ін.)

Відповідно до ст. 637 ФЦК сервітутом є обтяження, накладене на маєток з метою його використання маєтком, що належить іншому власнику, і для вигод цього маєтку. Сервітуті виникають не тільки за законом, договором або заповітом, а й за давністю. Маєток, на який накладається обтяження, називається «службовим маєтком», а маєток, для потреб якого встановлюється сервітут, — «панівним маєтком» [8].

У якості «маєтків» зазвичай виступають земельні ділянки або будівлі. Сервітут, по суті, є формою обмеження права власності на нерухоме майно. Традиційно сервітуті виражаються в праві проходу, проїзду або прогону худоби через сусідню земельну ділянку, користування сусідньою водою або пасовищем. Тому в ст. 639 ФЦК підкреслюється, що джерелом сервітутів є природне розташування ділянок. Однак сервітуті встановлюються не тільки на користь власника сусідньої земельної ділянки, а й в публічних інтересах.

У ЦК України земельному сервітуту присвячено однозначно більше положень, ніж особистому сервітуту. У ст. 404 ЦК України визначені види земельного сервітуту. Більш детально земельний сервітут регламентується в Земельному кодексі України. Йому навіть присвячена окрема глава 16, яка включає п'ять статей. В окремих країнах законодавством передбачаються деякі інші види речових прав.

Наприклад, ст. 625 ФЦК говорить про «право проживання» в чужому домі. Дане право встановлюється і припиняється «таким самим чином, як узуфрукт». Воно не може бути ні відступлено, ні здано в найм (ст. 634 ФЦК).

Щодо особистих сервітутів слід зазначити, що в новому ЦК України вони обмежені лише одним видом, який у римському праві визначався як *habitatio* — право проживання. У ст. 405 ЦК України передбачено, зокрема, право членів сім'ї власника помешкання на користування цим помешканням. Вказані особи, які проживають разом із власником, мають право користуватися цим помешканням відповідно до закону. Припинення цього права відбувається в разі відсутності його суб'єкта

без поважних причин понад один рік.

Цивільне право Франції передбачає різні засоби захисту власності. І добросовісний, і недобросовісний власники мають право на відшкодування необхідних витрат, зроблених за час володіння річчю. До прикладу, в силу ст. 1381 ФЦК «той, кому річ повернута, повинен відшкодувати навіть недобросовісному власнику всі необхідні і корисні витрати, зроблені для збереження речі».

Предметом захисту цивільного права є цивільні права та інтереси, які не суперечать загальним засадам цивільного законодавства (ст. 15 ЦК України). Щодо поняття захисту права власності та інших речових прав, то воно є складовою вказаного більш широкого поняття захисту цивільних прав та інтересів. До речово-правових заходів належать позов власника про витребування майна із чужого незаконного володіння (віндикаційний позов) (ст. 387 ЦК України), позов про захист права власності від порушень, не пов'язаних з позбавленням володіння (негаторний позов) (ст. 391 ЦК України), позов про визнання права власності (ст. 392 ЦК України). Зазначені позови спрямовані на захист абсолютного права власника та можуть бути заявлені до будь-якої особи, яка порушила, може порушити або не визнає права власника.

Зазначимо, що в ФЦК виявляються істотні прогалини (статті 1131—1133). Так, у ФЦК немає положень про захист володіння, і, незважаючи на згадку про нього в цивільно-процесуальному кодексі (Code de procedure civile), відсутність відповідних статей відчувається в праві Франції. Стаття 1140 відсилає до постанов про транскрипції нерухомості, проте їх взагалі не міститься в Кодексі 1804 р. У той самий час статті 2189 і 2180 ґрунтуються на цій нормі для виникнення права власності у набувача нерухомості [9].

У ФЦК йдеться про різні договори: дарування, міни, найму. Але найбільшу увагу ФЦК приділяє купівлі-продажу як центральному договору буржуазного права. Важливе місце в договорі посідає характеристика речі і встановлення ціни. Останнє визначається розсудом сторін. Як тільки досягається угода з приводу речі і ціни, договір вважається укладеним (ст. 1583 ФЦК). Одночасно право власності переходить на покупця,

навіть якщо річ ще не передана, а ціна сплачена.

Пильну увагу ФЦК приділяє питанню евікції речі. Явні недоліки речі, в наявності яких покупець міг переконатися сам, не тягнуть за собою відповідальності продавця, а щодо прихованих недоліків він зобов'язаний дати гарантію (статті 1641, 1642 ФЦК).

Захист володіння відомий всім розвиненим країнам. У країнах загального права він лише більш яскраво виражений. Підвищена увага приватного права до володіння і його захисту обумовлюється, не в останню чергу, тим фактом, що володіння — це правомочність не тільки інших титульних власників (орендаря, зберігача або комісіонера), а й самого власника. Не випадково в ст. 2279 ФЦК підкреслюється, що «стосовно рухомостей володіння рівнозначно правооснові», тобто праву власності.

У Франції правила про віндикаційний і негаторний позови прямо не встановлені Цивільним кодексом. Вони вироблені доктриною та судовою практикою шляхом тлумачення і застосування норм про сумлінне і несумлінне володінні майном, а також про позовну, набувальну давність і про «нібито договори» (квасидоговори).

Відповідно до суб'єктивної теорії володіння (висунутої К. Ф. Савіньї на початку XIX ст. й досі віддзеркалюваної, наприклад, у французькому приватному праві) [10], володіння — це здійснення чи можливість негайного здійснення фактичного панування над річчю залежно від волі особи. Захист володіння, перш за все, підпорядкований полегшенню охорони права власності. Хоча приватне право забезпечує захист даного права як такого спеціальними позовами власника, можливість використання ним також правових засобів захисту фактичного володіння річчю за допомогою власницьких позовів є спрощеним способом досягнення тієї самої мети.

Отже, у сфері речового права основні положення Цивільного кодексу Франції такі: 1) право власності включало в себе право володіння, користування і розпорядження (статті 544—546 Кодексу Наполеона); 2) право власності на землю включало право власності на повітряний простір і надра в межах земельних меж (ст. 552 Кодексу Наполео-

на); 3) встановлювалося розмежування між власністю і володінням; володіння в силу давності могло стати власністю (статті 543, 2219, 2228 Кодексу Наполеона); 4) майно ділилося на рухоме і нерухоме відповідно до природи речей або цільового призначення (статті 516, 546 Кодексу Наполеона); 5) передбачалася можливість обмеження прав власника нерухомості в інтересах суспільства або окремих осіб (сервітуту) (статті 637—690 Кодексу Наполеона).

Специфіка наступності виявлялася

в тому, що, зберігаючи самобутність у своєму розвитку, українське законодавство зазнавало на собі вплив ідей французького лібералізму, яке в XVIII столітті носило ідейно-теоретичний характер, а в XIX столітті він посилювався й набув характеру обмеженого правового впливу. Цей вплив відобразився в процесі подальшого розвитку українського права і законодавства, що і призвело до часткового запозичення прогресивних положень Кодексу Наполеона.

ПРИМІТКИ

1. Батыра К. И. История государства и права зарубежных стран. — 4-е изд., перераб. и доп. / К. И. Батыра. — М., 2003. — 496 с.
2. Саньяк Г. Гражданское законодательство Французской революции (1789—1804) / Г. Саньяк. — М., 1928. — 374 с.
3. Морандьер Л. Ж. Гражданское право Франции / Л. Ж. Морандьер ; пер. с фр. и вступ. ст. Е. А. Флейшиц. — М. : Изд-во иностр. лит., 1958. — Т. 1. — 742 с.
4. Юшкевич В. А. Наполеон I на поприще гражданского правоправедения и законодательства / В. А. Юшкевич. — М., 1905. — 455 с.
5. Birague d'Apremont. La complainte possessoire. — Paris, 1902.
6. Casso L. A. To the centenary of Napoleon's Code (1804—1904). SPb., 1904.
7. Батыра К. И. Знач. праця. — С. 121.
8. Зенин И. А. Гражданское и торговое право зарубежных стран : учеб. пособ., руководство по изучению дисциплины, практикум по изучению дисциплины, учебная программа / И. А. Зенин ; Московский государственный университет экономики, статистики и информатики. — 5-е изд. — Вып. 5. — М. : МЭСИ, 2005. — 194 с.
9. Юшкевич В. А. Наполеон I на поприще гражданского правоправедения и законодательства / В. А. Юшкевич. — М., 1905. — 455 с.
10. Birague d'Apremont. La complainte possessoire. — Paris, 1902. — P. 32.

Кисанов Денис. Рецепция института вещных прав согласно Французскому гражданскому кодексу в ГК Украины.

В статье рассмотрен институт вещного права, в частности охарактеризованы сущность понятия вещного права, принципы и объекты вещного права согласно Французскому гражданскому кодексу (Кодексу Наполеона 1804 г.). Определено влияние Кодекса Наполеона на законодательство других стран.

Ключевые слова: гражданское законодательство, институт вещного права, Кодекс Наполеона, объект права, принципы права, правомочия.

Kisanov Denis. Reception institution of property rights under the French civil code in the Civil code of Ukraine.

In the article the institution of property law, the essence of the concept of property rights, the principles and objects of property rights under the French Civil Code (Napoleon's Code, 1804) are characterized. Determined impact on the Napoleon's Code laws of other countries.

Key words: civil law, the institution of property law, Napoleon's Code, the object of law, principles of law powers.